

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра загальної та практичної психології

Дипломна робота
(бакалавра)

з теми: **«ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ТА
СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ»**

Здобувача вищої освіти
групи Ps1-B20z
спеціальності 053 Психологія
Ткача Максима Андрійовича

Керівник:
кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри
загальної та практичної психології
Куриця Денис Іванович

Рецензент:
кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри загальної та
практичної психології
Гудима Олександр Васильович

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНИХ ДАНИХ ЩОДО АДАПТАЦІЇ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ	6
1.1. Психологічні та соціальні характеристики учасників бойових дій.....	6
1.2. Особливості адаптації та соціалізації учасників бойових дій....	13
Висновки до розділу 1.....	25
РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ АДАПТАЦІЇ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ	28
2.1. Вибірка та інструментарій дослідження.....	28
2.2 Аналіз дослідження.....	31
2.3. Програма профілактично-корекційних занять для підвищення соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій.....	41
Висновки до розділу 2.....	52
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	57
ДОДАТКИ.....	63

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Проблема адаптації має велике значення як у наукових дослідженнях, так і в суспільному житті. Психологічна адаптація полягає в досягненні оптимального балансу між особистістю та оточуючим середовищем, що дозволяє людині задовольняти її потреби, досягати важливих цілей та розвиватися професійно. Соціально-психологічна адаптація означає здатність індивіда пристосовуватися до нових умов соціального середовища й результатів цього пристосування.

Усі люди виявляють свої власні особливості у соціально-психологічній адаптації, що залежить від їхніх ресурсів, гнучкості та здатності до пристосування. Проте швидкість та успішність цієї адаптації значно впливають на соціальні умови середовища, економічний стан суспільства та складність життєвих обставин індивіда.

Особливо складною є проблема соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій до суспільного життя у мирних умовах. Участь у бойових діях вважається найбільш інтенсивним стресором, який може впливати на здоров'я та працездатність осіб. Саме через це проблема збереження фізичного та психічного здоров'я учасників військових конфліктів, особливо тих, які включають активні бойові дії, зробила останнім часом предметом інтенсивних досліджень для багатьох науковців. Проблема соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій особливо актуальна сьогодні, коли тривають повномасштабні військові дії на території багатьох областей нашої держави, в ході яких вже загинуло, отримало поранення і стали інвалідами значна кількість військовослужбовців. Масштабність цього явища у межах українського суспільства вимагає активного вивчення психологічних проблем ветеранів війни, створення по всій країні спеціальних центрів для надання соціальної, психологічної і медичної допомоги колишнім учасникам бойових дій і

особливо тим, хто отримав бойові поранення і каліцтва, набувши особливих потреб.

Соціокультурні процеси, що відбуваються у суспільстві у зв'язку з військовим конфліктом, одночасно виступають і умовами, в яких відбувається соціальна адаптація демобілізованих учасників бойових дій.

На сучасному науковому етапі проблематику соціальної та психологічної адаптації військовослужбовців, котрі приймали участь у бойових діях досліджують науковці Л. Берездецька, О. Буряк, М. Гіневський, В. Кондрюкова, О. Тополь, О. Числіцька та ін. Психологічні особливості особистості воїнів висвітлені у працях П. Волошина, Н. Марути, Б. Михайлова, О. Сердюк та ін. Засади соціальної реабілітації та надання допомоги воїнам учасникам бойових дій розкрито у роботах Н. Дембицької, А. Руденко, В. Шевченко, Т. Яблонської та ін.

Зважаючи на важливість ефективного супроводу діяльності військовослужбовців Збройних Сил України, доцільно проаналізувати особливості адаптації та соціалізації військовослужбовців учасників бойових дій, а також визначити особливості першочергових заходів соціальної та психологічної допомоги.

Об'єкт дослідження – соціально-психологічна адаптація учасників бойових дій

Предмет дослідження – особливості соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій.

Мета дослідження – визначити характерні особливості адаптації та соціалізації учасників бойових дій.

Завдання дослідження:

1. Теоретичний аналіз особливостей соціалізації та соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій.
2. Емпіричне дослідження особливостей соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій.

3. Розробити програму профілактично-корекційних занять для підвищення соціально-психологічної адаптації воїнів.

Методична основа дослідження передбачає використання наступних методів:

- *теоретичні*: теоретичний аналіз соціальної, психологічної, соціологічної літератури з проблеми адаптації учасників бойових дій;
- *емпіричні*: діагностика соціально-психологічної адаптації з використанням спеціальних методик.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження апробовані на ІХ Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі» (15 лютого 2024 року), XVI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (23 квітня 2024 р., м. Кам'янець-Подільський, Україна), з публікацією матеріалів: Куриця Д.І., Ткач М.А. Особливості адаптації та соціалізації військовослужбовців. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин*: Матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції, 23 квітня 2024 р. / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2024. С. 114-117.

Структура роботи: робота складеться з вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

ВИСНОВКИ

У результаті вивчення особливостей адаптації та соціалізації учасників бойових дій ми маємо можливість констатувати ряд висновків.

Відповідно до першого завдання дослідження здійснено теоретичний аналіз особливостей соціалізації, а також соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій.

Особливою групою населення, яка має специфічні особливості соціально-психологічної адаптації, є воїни, які брали участь у бойових діях. Вони часто стикаються з значними психологічними травмами, бойовим стресом, посттравматичними стресовими розладами та іншими проблемами внаслідок участі в бойових діях та антитерористичних операціях. Відомо, що у таких осіб часто спостерігаються розлади адаптації та посттравматичні стресові розлади.

Для запобігання дезадаптації та вирішення проблем соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій необхідна психологічна підтримка та соціальна допомога. Без своєчасної психологічної підтримки, індивідуального підходу та реабілітаційних заходів інтеграція учасників бойових дій, ветеранів у сучасне суспільство значно ускладнюється.

Підтримка військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, має включати кілька аспектів:

1. Оцінку синдрому соціально-психологічної дезадаптації серед військовослужбовців.
2. Надання психологічної підтримки, включаючи індивідуальні та сімейні консультації.
3. Проведення психокорекційної роботи.
4. Навчання навичкам саморегуляції.
5. Проведення соціально-психологічних тренінгів для підвищення адаптивності та особистісного розвитку військовослужбовців.
6. Допомогу у професійному самовизначенні, профорієнтацію для переосвіти та подальшого працевлаштування..

Необхідні також заходи державної соціальної політики у сфері соціального захисту учасників бойових дій. Доцільним є створення комплексної моделі соціальної адаптації військовослужбовців, в якій мають бути враховані такі організаційні структури: органи соціального захисту, що відповідають за матеріальне забезпечення (виплати, пільги) та правовий захист учасників бойових дій і їх сімей; органи охорони здоров'я; служба зайнятості, яка відповідає за професійну підготовку і перепідготовку колишніх військовослужбовців та допомагає їм знайти роботу; організація учасників військових дій, що ставлять перед собою завдання забезпечення моральної підтримки ветеранів і їх сімей.

У межах реалізації другого завдання – емпірично дослідити особливості соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій – було виявлено наступні показники.

На основі результатів емпіричного дослідження щодо соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій встановлено, що для третини з них характерні низькі показники пристосування до змін у навколишньому середовищі після повернення до цивільного життя. Вони проявляють негативне ставлення до інших людей, вороже відношення до уряду, мають низьку оцінку власних можливостей, понижену самооцінку та відчуття емоційного дискомфорту. Третина учасників бойових дій також мають підвищену тривогу й симптоми депресії, багато з них виявляють роздратування та знервованість, часто демонструють бажання домінувати та встановлювати свої правила і принципи. Деякі з опитаних також мають високий рівень прагнення уникати проблем.

У майже третини учасників бойових дій виявлено низькі адаптивні здібності, що проявляються у неоптимальній здатності до пристосування у суспільстві після повернення із зони бойових дій. Це включає нестабільність нервової системи та низьку нервово-психічну стійкість, схильність до конфліктності, тривожності, агресивності, а також здатність до асоціальних дій і несвідоме порушення моральних норм і правил.

Багато військовослужбовців показують ознаки проблем з адаптацією і потребують професійної підтримки та допомоги від соціальних працівників та психологів, щоб підвищити їх потенціал адаптації та забезпечити успішну соціально-психологічну адаптацію в суспільному середовищі.

З огляду на отримані дані можна констатувати потребу у програмі занять для підвищення психологічної адаптації воїнів.

Відповідно до третього завдання дослідження розроблено програму профілактично-корекційних занять з метою підвищення соціально-психологічної адаптації воїнів.

Для роботи з учасниками бойових дій у межах психологічного блоку запропоновано створення програми, яка має такі цілі: уникнення та корекція негативних змін у поведінці учасників та їх дезадаптації; підвищення здатності адаптуватися до змінливих умов оточуючого середовища; стимулювання саморозвитку та самовдосконалення. Заняття програми спрямовані на досягнення таких завдань: збільшення психічної стійкості та емоційної стабільності учасників; оптимізацію їхньої поведінки, зменшення рівня агресії та конфліктів; виховання відповідальності за власні дії та усвідомлення їх наслідків; розвиток навичок саморегуляції та контролю над емоціями у різних життєвих ситуаціях; формування навичок планування та самоменеджменту для досягнення особистих цілей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агаєв Н.А. Еволюція поглядів на проблему бойової психічної травми. Збірник наукових статей Київського міжнародного університету. Серія : Психологічні науки. Випуск 5. Київ : КиМУ, 2004. С. 3-9.
2. Адлер А. Практика та теорія індивідуальної психології : пер. з англ. Київ : Академічний проект, 2011. 240 с.
3. Актуальні проблеми психологічної допомоги, соціальної та медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції : матеріали Міжвідомчої науково-практичної конференції. Київ : НУОУ, 2016. 400 с
4. Берездецька Л.В. Стратегії соціальної адаптації демобілізованих учасників АТО/ООС : автореф. дис. канд. соціолог. Наук : 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології. Київ. 2018. 22 с.
5. Бريدников Ю.Л. Теорія та практика реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій в системі соціальних служб : автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.05 – соціальна педагогіка. Хмельницький. 2081. 42 с.
6. Бриндіков Ю. Шляхи подолання посттравматичного стресового розладу у військовослужбовців: соціально-психологічні аспекти. Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ; Ніжин : ПП Лисенко, 2016. Т. ІХ : Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. Вип. 8. С. 72–82.
7. Булах І.С. Життєва криза як імпульс до самоціннісної траєкторії особистісного зростання людини. Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. 2016. Вип. 33. С. 58–68.
8. Буряк О.О., Гіневський М.І., Катеруша Г.Л. Військовий синдром «АТО» : актуальність та шляхи вирішення на державному рівні. Збірник

наукових праць Харківського університету Повітряних Сил. № 2(43). 2015. С. 176-181.

9. Буряк О.О., Гіневський М.І., Катеруша Г.Л. Шляхи та методи реабілітації осіб з «військовим синдромом» та посттравматичним стресовим розладом. Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил. Вип. 3(44). 2015. С. 137-141.

10. Ваврик Т.Ю. Психодіагностика і психокорекція девіантних проявів у поведінці співробітників ОВС. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. Костюка АПН України. Київ : вид-во «Любіть Україну». Т. 1. Ч. 3. 2000. С. 16-19.

11. Вахоцька І.О. Сутність девіантної поведінки та механізми її регуляції. Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. К. Т. 11. Ч. 6. 2009. С. 65-73.

12. Волошин П.В., Марута Н.О., Шестопалова Л.Ф., Лінський І.В. Діагностика, терапія та профілактика медико-психологічних наслідків бойових дій в сучасних умовах. Методичні рекомендації. Київ. 67 с.

13. Вплив військового конфлікту на прояви насильства в родині та громаді / І. Бандурка та ін. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям із дітьми в період військового конфлікту : навчально-методичний посібник. Київ : Україна, 2015. С. 14–22.

14. Галецька І. Психологічні чинники соціальної адаптації. Соціогуманітарні проблеми людини, 2005. № 1. С. 91-100.

15. Горбулін В.П., Власюк О.С., Лібанова Е.М., Ляшенко О.М. Донбас і Крим : ціна повернення. Київ : НІСД. 2015. 474 с.

16. Гордієнко Є. Нормативно-правове забезпечення соціального захисту учасників бойових дій. Ефективність державного управління. Вип. 1 (54). Ч. 1. 2018. С. 117-125.

17. Гошовська Д., Гошовський Я. Самоусвідомлення особистості з психофізичними вадами : емпіричний вимір проблеми. Психологічні перспективи. 2019. № 33. 91-102.

18. Гриб А. Є. Проблеми в родинях військовослужбовців в період миру і АТО. Сучасний стан і тенденції розвитку сучасної європейської науки : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 2 лютого 2016 р.). Київ : ФОП Рогальська І. О., 2016. Т. 1. 85 с.

19. Гриньова В.М., Салун М.М. Організація виробництва. Київ : Знання. 2009. 582 с.

20. Дідач В, Василенко Л., Лавренюк В., Івасик С. Аналітичний звіт «Виконання Плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників антитерористичної операції». Київ : Громадська організація «Всеукраїнська правозахисна організація «Юридична сотня». 2017. 44 с.

21. Дубровська К., Безкоровайна І. З війни до миру : практичні поради з психологічної адаптації ветеранів. URL: <https://nashkiev.ua/vlast/infografika/z-viyni-do-mirou-praktichni-poradi-z-adaptatsii-veteraniv.html>.

22. Євсюков О.П., Садковий В.П. Специфіка особистісних змін, що відбуваються з людьми, які пережили психічну травму. Проблеми екстремальної та кризової психології. Вип. 7. 2010. С. 120-128.

23. Журавльова Л.П. Емпатійні ставлення та їх класифікація. Соціальна психологія. 2008. № 5 (31). С. 39-46.

24. Журавльова Л.П. Психологічні основи розвитку емпатії людини : дис. докт. психол. наук. Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського. Одеса, 2008. 469 с.

25. Зубовський Д.С. Особистісне зростання учасників АТО у посттравматичний період : дис. на здоб. наук. ступеня д.п.н. Міністерство оборони України імені Івана Черняхівського. Київ, 2019. 285 с

26. Кириченко А.Г. Нормативно-правові механізми забезпечення медико-соціального захисту учасників АТО в Україні. Збірник наукових праць співробітників НМАПО ім. П.Л. Шупика. Вип. 25. 2016. С. 435-444.

27. Климчук В.О. Психологія посттравматичного зростання : монографія. Київ : Імекс-ЛТД, 2020. 125 с.
28. Ковальова І.Б., Мозговий В.І. Досвід психокорекційної та реабілітаційної роботи з учасниками АТО на базі Менського санаторію «Остреч». Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. Вип. 5. 2016. С. 83-92.
29. Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В. Психологічна робота з військовослужбовцями – учасниками АТО на етапі відновлення. Київ : НДЦГПЗСУ. 2017. 282 с.
30. Коляда Н.М., Кокоша А.В. Профілактика соціальної дезадаптації учасників АТО/ООС (з досвіду роботи соціальних працівників м. Умань). Тези Всеукраїнської науково-практичної конференції «Психосоціальна підтримка осіб з травмою війни : міжнародний досвід та українські реалії» (Маріуполь, 28.02.2018). Маріуполь. 2018. С. 113-116.
31. Кондрюкова В.В. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців силових структур, звільнених у запас : навчально-методичний посібник. Київ : Гнозис, 2013. 116 с.
32. Причепя І.В., Руда Л.П. Економіка та організація виробництва. Вінниця : ВНТУ. 2017. 186 с.
33. Профілактика посттравматичних стресових розладів : психологічні аспекти. Методичний посібник [упор. : Д.Д. Романовська, О.В. Глащук. Чернівці : Технодрук, 2014. 133 с.
34. Психологічна робота з військовослужбовцями – учасниками АТО на етапі відновлення : методичний посібник / О. Кокун та ін. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2017. 282 с.
35. Психологічне супроводження військовослужбовців в діяльності за екстремальних умов : методичні рекомендації. В. Воронова, В. Шевченко, Д. Коршевніюк, Д. Байбаєв, Б. Кравченко, С. Галкін [та ін.]; за ред. Г.В. Ложкіна. Київ : Національний університет фізичного виховання і спорту України, 2003. 145 с.

36. Сафін О.Д. Основні підходи до функціонування системи психологічної реабілітації та реадаптації учасників антитерористичної операції. Наука і оборона, 2016. №1. С. 66–65.

37. Сороківська О.А., Котовська І.В., Луциків І.В. Формування ефективної політики зайнятості учасників бойових дій : Загальнодержавний та регіональний аспекти. Глобальні та національні проблеми економіки. № 18. 2017. С. 366-372.

38. Степаненко В.І. Методи соціально-психологічної підтримки військовослужбовців-учасників АТО. Підтримка та реабілітація учасників АТО в Україні : досвід та перспективи : тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. Хмельницький. 2016. С. 73-75.

39. Числіцька О.В. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців, що приймали участь у бойових діях (Антитерористичній операції). Вісник Національного університету оборони України. № 3 (46). 2015. С. 338-343.

40. Чуприна С.О. Організація соціальної та професійної адаптації учасників Антитерористичної операції. International scientific-praktical conference Forming of modern educational environment : benefist, risk, implementation mechanism: Conference Proceedings (September 29, 2017). Tbilisi : Baltija Publishing. 2017. S. 61-64.

41. Керівництво МПК з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в умовах надзвичайної ситуації. Міжвідомчий постійний комітет. Київ : Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017. 216 с.

42. Комар З. Психологічна стійкість воїна. Київ, 2017. 184 с.

43. Маркова М.В. Постстресові дезадаптивні стани на тлі соціальних змін. Аналіз проблеми. Медична психологія. 2015. №1(37). С. 8-13.

44. Мілютіна К.Л. Теорія та практика психологічного тренінгу : навч. посіб. Київ : МАУП, 2004. 192 с.

45. Пам'ятка психологу щодо організації психологічного супроводу військовослужбовців під час виконання завдань за призначенням (Частина II) ГУ по роботі з особовим складом ЗС України. Київ, 2015. 20 с.
46. Перша психологічна допомога. Львів : Друкарські куншти, 2015. 184 с.
47. Перша психологічна допомога. Посібник для орієнтації працівників на місцях. Київ : ІМС, 2017. 82 с.
48. Прийоми психологічної самопомоги учасникам бойових дій. Методичні рекомендації. Київ, 2014.
49. Резнікова О.А. Психологія травмуючих ситуацій : лекційний курс та інструктивно-методичні матеріали : навчально-методичний посібник для здобувачів другого (магістерського) рівня спеціальності 053 «Психологія». Слов'янськ : ДВНЗ ДДПУ, 2018. 173 с.
50. Романишин А.М., Бойко О.В. Первинна психологічна допомога і реабілітація в бойових умовах. Львів, 2014. 121 с.
51. Титаренко Т.М. Психологічна допомога особистості, що переживає наслідки травматичних подій : Збірник статей. Київ : Фенікс, 2015. 150 с.
52. Rogers, Carl R., and Rosalind F. Dymond, eds. *Psychotherapy and Personality Change: Coordinated Research Studies in the Client-Centered Approach*. Chicago: University of Chicago Press, 1954.
53. Horowitz M.J. Impact of event scale: a measure of subjective stress / M.J. Horowitz, N.J. Wilner, W. Alvarez // *Psychosom., Med.*, 2006. Vol. 41. № 3. P. 209-218.